

UDK:81.22

Sayohat ARZIKULOVA,
ToshDO‘TAU tayanch doktranti
E-mail: sayokhat.arzikulova@bk.ru

QarDU dotsenti, PhD N.Umarova taqrizi asosida

POETIC COMMUNITIES IN MODERN UZBEK AND TURKISH WOMEN'S POETRY

Annotation

The article discusses modern Uzbek and Turkish women's poetry. Also, formal researches specific to women's poetry in sister nations were analyzed. Poems of modern Uzbek and Turkish poets Halima Ahmedova, Zulfiya Mominova Gulnoz Mominova and Turkish poets Gulden Madak, Fatma Shengul Suzar, Zaynab Arkan are studied in a comparative aspect.

Key words: Women's poetry, poetic genres, form studies, lyrical interpretation, typology, lyrical image, sarbast, finger, rhyme, billet, trident.

ПОЭТИЧЕСКИЕ ОБЩНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ И ТУРЕЦКОЙ ЖЕНСКОЙ ПОЭЗИИ

Аннотация

В статье рассматривается современная узбекская и турецкая женская поэзия. Также были проанализированы официальные исследования, посвященные женской поэзии в братских странах. В сравнительном аспекте изучаются стихи современных узбекских и турецких поэтесс Халимы Ахмедовой, Зульфийи Моминовой, Гульноз Моминовой и турецких поэтов Гюльтена Мадака, Фатмы Шенгуль Сузар, Зайнаб Аркан.

Ключевые слова: Женская поэзия, поэтические жанры, формоведение, лирическая интерпретация, типология, лирический образ, сарбаст, палец, рифма, заготовка, трезубец.

ZAMONAVIY O‘ZBEK VA TURK AYOLLAR SHE‘RIYATIDA POETIK MUSHTARAKLIKLAR

Annotatsiya

Maqolada zamonaviy o‘zbek va turk ayollar she‘riyati xususida fikr yuritilgan. Shuningdek, qardosh xalqlarda ayollar she‘riyatiga xos poetik mushtarakliklar tahlilga tortilgan. Zamonaviy o‘zbek va turk shoirlari Halima Ahmedova, Zulfiya Mo‘minova Gulnoz Mo‘minova hamda turk shoirlaridan Gulden Akin, Didem Madak, Fatma Shengul Suzar, Zaynab Arkan singari ijodkorlar she‘rlari qiyosiy aspektda tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: Ayollar she‘riyati, she‘riy janrlar, shakliy izlanishlar, lirik talqin, tipologiya, lirik obraz, sarbast, barmoq, qofiya, ignabarg, uchchanoq.

Kirish. Globallashgan davrda adabiyot o‘zining shakliy izlanishlari bilan dolzarblik kasb etmoqda. Ayniqsa, boshqa adabiy turlarga qaraganda lirik asar adabiy jarayon maxsuli o‘laroq bunday poetik o‘zgarishlarni ilg‘ashda va ifoda etishda yetakchi sanaladi. Adabiyotshunoslikda zamonaviy lirik tafakkurga xos poetik izlanishlar she‘riy asarning motiv, detal, obraz, syujet, arxitektonikasidan tortib mazmun va g‘oyasigacha bo‘rtib ko‘rinmoqdaki, bu yangi janrlarni va she‘riy tizimlarni yuzaga kelishida asos bo‘lmoqda.

Masalan, birlik, ikkilik, uchchanoq, uchpaxsa, ignabarg, g‘azalsimonlar, chorzarb, shashqator, qayirma, tasbeh, geometrik shakl, sonetlar gulchambari shular jumlasidandir. Zotan poetik ijod harakatdagi jarayon mevasi bo‘lib, uning har davrga xos badiiy qiyofasi adabiyotshunoslikning o‘zak muammolaridan biri sanaladi. Aytaylik, she‘riy asarda shakl va mazmun hodisasi qator so‘z ustalari tomonidan turlicha talqin qilingan. Masalan, hazrat Navoiy bu xususida shunday yozadi:

Nazmda ham asl anga ma‘ni durur,
Bo‘lsun aning surati har ne durur.
Nazmki, ma‘ni anga marg‘ub emas,
Ahli maoniy qoshida xo‘b emas.
Nazmki, ham surat erur xush anga,
Zimnida ma‘ni dag‘i dilkash anga [1]

Mutafakkirning fikrlaridan shu nardsa anglashiladiki, she‘r(nazm)da shakl qanchalik chiroyli va bejirm bo‘lmasin, unda mazmun yetakchi sanaladi. She‘r mukammal bo‘lmoq‘i

uchun esa shaklga mos mazmun, mazmunga monand shakl talab etiladi.

Rus adabiyotshunos olimi V.G.Belinskiy esa shakl va mazmun hodisasi haqidagi qarashlarini bildirar ekan shakl va mazmunni ajratish mumkin emasligini ta‘kidlab fikrini quyidagicha bayon etadi: “mazmunni ifodalovchi shakl bir-biriga shunday bog‘liqlik shaklni mazmundan ajratish mazmunni yo‘q qilish, mazmunni shakldan ajratish shaklni barbod qilish demakdir”[2].

Adabiyotshunos T.Boboyev ham she‘riyatda shakl va mazmun mutanosibligi haqida mulohaza yuritir ekan she‘r unsurlari bir-biriga chambarchas bog‘liqligini, ularni bir-biridan ajratib bo‘lmasligini ta‘kidlaydi. “Hatto she‘rda bir unsur ikkinchisiga va ayni chog‘da ikkinchisi birinchiga o‘tib turishi, ba‘zan unsur ham mazmun, ham shakl vazifani o‘tashi (obraz kabi) mumkin. She‘rda mazmun va shakl bir butun holda voqe bo‘ladi. She‘r to‘qimasidagi mazmunga oid unsurlarni shaklda ifodalangan (shaklli) mazmun va shaklga oid unsurlarni mazmunli deb bilmoq kerak”[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Ko‘rinadiki, she‘rshunoslikda she‘riyatdagi shakliy izlanishlarga doir qarashlarni qiyoslab o‘rganish, ularga xos individual, milliy va umuminsoniy estetik xususiyatlarni belgilash masala mohiyatini chuqurroq tadqiq qilishga xizmat qiladi. Shu ma‘noda kichik tadqiqotda she‘riy asarlarda shakliy izlanishlarni yoritishda zamonaviy o‘zbek va turk shoirlari ijodiga murojaat qilindi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Zamonaviy o'zbek ayollar she'riyatida Halima Ahmedova, Zulfiya Mo'minova, Gulnoz Mo'minova, Guljamol Asqarova, Zebo Mirzo, Bashorat Otajonova va boshqalar. Turkalarda Gulden Akin, Nilgun Marmara, Didem Madak, Fatma Shengul Suzar, Aysha Sevim, Zaynap Arkan singari shoirlar ijodiga xos poetik shakl izlanishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, H.Ahmedovaning "Tungi marvaridgullar", Z.Mo'minovaning "Ayol baxt bering", G.Mo'minovaning "Kometa" she'riy to'plamlari, G.Akinning "Uzoq bir qirg'oqda", D.Madakning "Qayg'ular daraxti", F.Shengul Suzarning "So'yla jimjitlik", Z.Arkanning "Iqror" nomli to'plamlarida ayol ruhiyatidagi evrilishlarni ko'rsatish bilan bir qatorda shakliy izlanishlar ham ko'zga tashlanadi. Masalan, Halima Ahmedova she'rlarida obraz, detal, ramzlar ifodasida aks etadi. Shoiraning "Yashil" nomli she'rida "yashil" haqiqatning rangi sifatida ramziy shaklda ifodalangani:

"Chunki haqiqatning rangi yam-yashil...

Va yana kimdir aytgan edi:

Avval va oxirni

to'ldirar yashil"

Yana bir misrada esa shoira hayotni odam o'rgatuvchiga qiyoslaydi:

Chil-chil sindirgancha ko'ngilni deymen:

Makkor hayot-odam o'rgatuvchidir...[4]

Zamonaviy turk shoirlaridan Gulden Akin she'rlarida tabiat va undagi har bir detal orqali o'z ruhiyati va ichki kechinmalarini ifodalaydi. Masalan, "Chumoli boshini o'girdi" she'rida chumoli obrazida shoira yashab o'tgan hayotini bir-bir namoyish qiladi. O'z holicha tuproq bilan ovunib yashagan chumolining shovqinli katta shahar bilan tanishish istagi va bu istak yo'lidagi sarguzashtlari she'rida hikoya qilinadi. Sarguzasht oxirida chumolining hayollari aslida o'ziga tamoman begona ekanligi ochiqqlanadi.

Bir lahzada vaqt ikkiga bo'lindi,

"yog'li o'q" jon uyiga kirdi

arzimaydi, do'stim arzimaydi,

hatto bir chumoli ham bu yolg'onchi dunyoga boshin o'girdi.[5]

Zamonaviy o'zbek she'riyatdagi shakliy izlanishlar haqida olib borgan tadqiqotlarida adabiyotshunos Sa'dullo Quronov shunday yozadi. "XX asr o'zbek she'riyatida zinapoya shaklidagi misralar, so'zlarni alohida misraga chiqarish, turli usullarda tovush tovlanishlarini berishga intilish, bosh harflar bilan yozish kabi qator usullarning keng ommalashgani buning dalilidir. O'tgan asrning oxirgi choragidan boshlab she'riyatimizda kuzatilgan ijodiy izlanishlar bu jabhani ham chetlab o'tmadi"[6: <https://quronov.narod.ru/smaqk1.html>].

Xususan, o'zbek shoirlari she'rlarida Sharq mumtoz she'riyati unsurlari saqlangan, sarbast vazn barmoq vazniga nisbatan biroz kam qo'llaniladi. She'rlar ba'zan qofiyali, ba'zan esa qofiyasiz shaklda yaratilmoqda. So'nggi o'n yillikda sarbast vaznida yozilgan qofiyasiz she'rlar yanada ommalashganiga guvoh bo'lamiz. Masalan, shoira Gulnoz Mo'mimova "Chig'anoq" nomli to'plamidagi she'rlari barmoq vaznida yozilgan bo'lib zamonaviy she'riyatning go'zal namunalari sanaladi. 2019-yilda nashr qilingan "Kometa" to'plamidagi she'rlari esa qofiyasiz shaklda bo'lib, misralar ba'zan bosh, ba'zan kichik harflar bilan boshlanadi. Bunday uslubni ko'pgina yosh shoirlar she'rlarida ham uchratish mumkin. Turk shoirlari ijodida esa ko'proq G'arb she'riyatiga xos shakllar, g'oyalari, tasvirlar kuzatiladi. Qoliplarni inkor qilish, haqiqatga g'arbona nuqtai nazar bilan yondashish shaklsiz she'rlarni yuzaga ketirganiga guvoh bo'lamiz. Zamonaviy turk shoirlari kitob nashr qilishda ham o'zgacha yondashadilar. Xususan, shoira Gulden Akin "Uzoq bir qirg'oqda" deb nomlangan she'riy to'plamida she'rlar g'ayritabiiy shaklda joylashtirilgan: she'rlar sahifa boshidan

boshlanmay o'rtasi yoki oxiridan boshlanadi. To'plamda shoiraning bir, ikki, uch va to'rt misradan tashkil topgan she'rlari ham kiritilgan bo'lib, har biri alohida sahifada va sahifaning quyi qismidan joy olgan. Shoira ijodining so'nggi davrida yaratilgan she'rlarida ilk misra bosh harflar bilan boshlanadi, keyingilari esa kichik harflarda davom etadi. Shoira Fatma Shengul Suzarning "So'yla jimjitlik" nomli to'plamiga kiritilgan she'rlari esa faqat kichik harflar bilan yozilganini ko'rishimiz mumkin. Albatta, bu zamonaviy she'riyatdagi bir uslub sanaladi va bunday she'rlar kishini o'zining g'ayritabiiy joylashuvi va mazmunning bir qarashda anglashilmasligi bilan mulohazaga chorlaydi.

O'zbek shoirlari orasida bunday shakliy yangilanishlar sirasiga she'riyatdagi janrlar rivojini ham ta'kidlab o'tish lozim. Jahon she'riyati hamda mumtoz lirika ta'sirida o'zbek she'riyatida ham birlik, ikkilik, uchlik, oltilik poetik shakllari yuzaga keldi, sonet janri yanada rivojlandi. Ular o'zbek mumtoz adabiyoti va jahon adabiyoti yutuqlari bilan boyitilgan holda zamonaviy ijodkorlar ijodidan o'rin oldi. Adabiyotshunos N.Rahimjonov o'zining "Mustaqillik davri o'zbek she'riyati" nomli risolasida bu xususda shunday mulohaza yuritadi: "An'anaviy janrlardan tashqari yana mavzu problemalariga ko'ra tavsiflanuvchi ijtimoiy-siyosiy, peyzaj, ishq-muhabbat lirikasi yo'nalishida, sonet, ikkilik-fard, uchlik-xokku, tanka, oktava, beshlik, oltilik, sakkizlik singari poetik janr va shakllarda ham izlanishlar yuzaga kelmoqda"[7]. Poetik janr va shakllardagi ushbu izlanish va yangilanishlardan kelib chiqib istiqloq davri she'riyatidagi o'zgarishlarni avvalo, mumtoz lirika ta'sirining ortishi, folklor elementlarining zamonaviy she'riyat bilan uyg'un shaklda qo'llanishi hamda lirik shakllardagi poetik yangilanishlarda kuzatish mumkin. Bu haqida adabiyotshunos Nurboy Abdulhakim o'zining "Yangi zamon she'riyati: tamoyillar, izlanishlar" nomli maqolasida quyidagicha yozadi: "Bugungi davr she'riyatini zamonaviy mavzularni ko'hna aruzda ifodalashga intilish, she'riyatda xalqona ohanglarga ehtiyojning ortishi, poetik shakldagi yangilanishlar hamda poetik obrazlardagi yangilanishlarning yuzaga kelishi bilan izohlanadi"[8]. Ayni shu mavzular yuzasidan tadqiqot olib borgan yosh olim D.Tashova istiqloq yillarida o'zbek she'riyatidagi badiiy shakllar genezisini tasniflar ekan uni 2ga:

O'zbek mumtoz she'riyati ta'sirida yuzaga kelgan badiiy shakllar. Ularga ikkilik, uchchanoq, uchpaxsa, g'azalsimonlar, chorzarb, shashqator, beshnavo, qayirma, o'rtqavatlilar, tarona, muqarnas kabilari;

Jahon she'riyati asosida yuzaga kelgan badiiy shakllar. Bu tasnifga birlik, ignabarg, o'rtabarmoq, tasbeh, geometrik shakl, sonetlar gulchambari kabilarni kiritadi[9].

Zamonaviy turk she'riyatida esa, asosan G'arb adabiyoti ta'sirida lirik janrlar yuzaga kelganini kuzatiladi. Sonet, ballada, terza-rima, erkin mustazot, triole va boshqalar. Ammo ushbu janrlar bugungi kunda yanada yangilanib dastlabki shaklidan o'zgarganini ko'rish mumkin. Yangi turk she'riyatining o'ziga xos xususiyatlari haqida turk adabiyotshunosi Sinan Bakir shunday yozadi: "Zamonaviy she'riyat an'alarini shakllantirgan Ikkinchi yangilanish davrining oxirgi avlodlari badiiy adabiyotda ma'no va voqelik, go'zallikni idrok etish, so'z qo'llash mahorati, tasvir va tasavvur, ritm, texnika, noan'anaviy birlashmalar singari jihatlardan chuqur ta'sirlangan"[10] Masalan, bu janrlar muayyan bandlar miqdoriga va qofiya tizimiga ega. Biroq, hozirda ba'zi janrlarda band va misralar miqdori mavjud bo'lsada, qofiyalanish tizimi erkin holatda. Yana bir lirik janr sarbast mustazod bo'lib, devon she'riyati ta'sirida yuzaga kelgan. Biroq hozirda G'arb she'riyati an'alarini bilan yangidan shakllangan. Xususan, erkin mustazot ham aruz, ham bo'g'inning turli naqshlari bilan yozilishi mumkin, ba'zan esa hech qanday tartibga rioya qilinmaydi. Qofiyalanishi ham qoidaga emas, balki shoirning irodasiga

bog'liq. Bugungu kunda ushbu janrni ko'pchilik ijodkorlar ijodida uchratish mumkin.

Gulten Akin butun umrini turk ayollarining erki va ozodligi uchun kurashga bag'ishlagan, hatto ijodining dastlabki davrlari feministik g'oyalari bilan sug'orilgan sarbast vaznida yozilgan she'rlari bisyor edi. Biroq shoira umri poyonida "men"ga qaytish, o'tgan umrini mushohada qilish, idilliyaviylik g'oyalari ifodalangan ikki, uch, to'rt, hatto bir misradan taskil topgan she'rlar yozgan:

"sen Laylo emassan" dedi Majnun qovushgan onini
aqlidan ozgan deb o'ylashdi [11].

Shoiraning bunday qofiyasiz she'rlarida asosan, falsaviy mazmundagi fikrlar yoritilgan. "Jim-jit orqa bog'chlar" to'plamidagi she'rlari fikrimizga asos bo'ladi.

Bundan tasqari qardosh shoiralari ijodidagi shakliy izlanishlarda mushtarak jihatlar ham ko'zga tashlanadi. Xususan, Gulnoz Mo'minova aralashband shaklidagi she'rlar Fatma Shengul Suzar ijodidagi ayrim shakliy izlanishlar bilan uyg'unlik kasb etadi:

Kaftimga suv olib
Tashna yulduzlarga tutdim -
Ichdilar.

G.Mo'minovaning quyidagi she'ri aralash band shaklida yozilgan bo'lib, qofiya unsurlaridan foydalanilmaydi, ammo shoiraning so'z topish mahorati tufayli butun she'rda ritmik uyg'unlik yuzaga kelganini ko'rish mumkin. Birinchi band uch misradan taskil topgan bo'lib, kafti bilan chanqagan yulduzlarni sug'orarkan ularni yuragi bilan his etadi. Keyingi bandda esa o'z qalbidagi ishq va dardni so'ndirishga imkon qidiradi:

Ulardan ortganin
Chap ko'ksimga sepdim -
Gulxanlar o'chdilar.

Ushbu ikki bandga umumiy planda qarasa, shoira avval muayyan bir harakatni amalga oshiradi, so'nggi misrada uning natijasini ko'radi. Bu ham, albatta, shoira uslubiga xos soddalik, go'zal va nozik shaklda ichki kechinmalarni tasvirlash. So'nggi misralarni tahlil qiladigan bo'lsak, avvalo, usbu band oldingi bandlar kabi uch misra emas, balki 4 misra ekanligi e'tiborni tortadi:

Tarqaganda gulxanimning
So'nggi tutuni,
Shamol o'ynab yurar edi
Kuyuk hidini [12].

Ushbu bandda birinchi va ikkinchi bandlarda amalga oshirilgan harakatning natijasi va umumiy xulosasi yuzaga chiqadi. Bir qaraganda shamolning hidni o'ynashi ko'z oldimizga go'zal manzarani yuzaga keltiradi, biroq bu hid shoira qalb otashining kuyuk hidi ekanligi idrok etilsa, qalbdan

bir og'riqni his etadi kishi. Shoira bu tasvirni real hayotdagi tabiiy hodisaga o'xshatadi. Ya'ni yonib turgan olovga suv sepilsa, quyuq va achchiq tutun hidi keladi. Ko'rinishidan oddiygina hodisa, ammo shoiraning mahorati tufayli u she'riyatda go'zal tasvir va tashbehni yuzaga keltiradi.

Ayni holat zamonaviy turk shoiralari ijodida ham ko'p uchraydi. Shoira Fatma Shengul Suzarning "So'yla jimjitlik" nomli to'plami kichik harflar bilan aralash band shaklda yozilgan she'rlardan iborat.

ey yooooor!
yosh edim
sukut qildim sokin bo'ldi botinim
isming tasbehim takrorladim

tuni zeferdekim zim-ziyo
dardi tog' qadar ulkan
nolasi skripka ovozidekim itimning
qay vaqt, qaysi tong yorning ovozi
tusha boshlar qop-qora
bu shaharning qubbasiga [13]

Shoira ushbu she'rida oshiqning ichki kechinmalarini kuylar ekan, tun tasvirida zeferni*, achchiq dardni his ettirishda tog'ni*, itning nolasini* skripka ohangi bilan ifodalaydi. Turk shoiralari she'rlari asosan, qofiyasiz shaklda ifodalanadi. Bu zamonaviy turk she'riyatining anchagina o'zgarishi va yangilanishlarga yuz tutganini ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Tahlillardan ko'rinadiki, o'zbek va turk shoiralarning she'rlaridagi shakliy izlanishlarni o'zaro qiyoslab o'xshash va farqli jihatlarga duch keldik. Xususan, qofiya, vazn, band va misralar, hatto she'r so'zlarini taskil qilgan harflarning ishlatilishida ham birmuncha o'xshash va tafovutli holatlarni uchratamiz. Zamonaviy o'zbek ayollar she'riyatidagi shakliy yangilanishlar asosan, Sharq mumtoz she'riyatiga xos jihatlarni o'zida mujassam etsa, turk ayollar she'riyatida G'arb dunyosiga xos xususiyatlar yaqqol ko'zga tashlanadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o'zgarishlar, evrilishlar, yozuvchi-shoirlar ijodida o'z aksini topadi. Shuningdek, shoiralari ijodi bevosita ularning ijtimoiy hayotda tutgan o'rni, biografiyasi bilan bog'liq holda kechadi. Ayniqsa, ayol ijodkorlar ruhiyatida kechayotgan og'riqlar, jamiyatda o'z o'rni topishga bo'lgan intilishlar tabiiy ravishda tasvirlanadi. Zamonaviy o'zbek va turk she'riyati misolida ana shunday tasvirlar, ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar, yangilanishlar kuzatiladi. Xususan, she'riyatda bu kabi o'zgarishlar va yangilanishlar so'z ummonining g'avvoslari bo'lmish shoir va shoiralari ijodida o'z aksini topadi.

ADABIYOTLAR

1. Navoiy A. Hayrat ul-abror. - T.: G'.G'ulom, 2013. - B.51.
2. Белинский В.Г. Собр.соч. в трех томах, Т. 3, М., ГИХЛ, 1948. - С.138.
3. Boboyev T. She'r ilmi ta'limi. -T.: O'qituvchi, 1996. - B.16.
4. Ahmedova H. Yashil. -T.: Akademiya, 2016. -B.19.
5. Akin G. Uzoqdagi qirg'oqda. To'plam. - Istanbul. YKY, 2023. - B.15.
6. <https://quronov.narod.ru/smaqk1.html>
7. Раҳимжонов Н. Мустақиллик даври ўзбек шеърляти. – Тошкент: Фан, 2007. - B.66.
8. Жабборов Н. Замон. Мезон. Шеърлят. – Тошкент: F.Фулом номидаги нашриёт матбаа бирлашмаси, 2015. - B.21-45.
9. Tashova D. Mustaqillik davrida badiiy shakl izlanishlari. Avtoreferat. - Buxoro, 2023. - B.12.
10. Bakir S. Modern türk şırında 2000'li yıllar. 2000'ler şıiri. - Istanbul. Türkbilig, 2022/43: 187-216, 30. 05. 2022.
11. Akin G. Jim-jit orqa hovlilar. To'plam. - Istanbul. YKY, 2004. - B.6.
12. Mo'minova G. Kometa. To'plam. - Toshkent. Akademiya, 2019. - B.277.
13. Shengul Suzar F. So'yla jimjitlik. - Istanbul: Ankara, 2021. - B.24.